

IZGRADNJA SOCIJALISTIČKE PROSVJETE, KULTURE I SPORTA
U PORATNOJ ISTRI (1945. – 1955.)

Darko DUKOVSKI

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, HR-51000 Rijeka, Omladinska 14
e-mail: darko.dukovski@pu.t-com.hr

IZVLEČEK

Avtor predstavlja "model" školstva, kulture in športa v Istri v obdobju graditve socialističnega režima. Osredotoča se na probleme, ki so bili posledica teh procesov in so tu oblikovali specifično zgodovinsko okolje in stvarnost. V 40-ih in 50-ih letih 20. stoletja je Istra izkusila celo vrsto političnih, gospodarskih in družbenih prelomnic, ki so v veliki meri vplivale na splošni razvoj regije, še posebno pa na spremembe mentalne komponente kolektivnega spomina istrskega prebivalstva.

Ključne besede: kultura, socrealizem, Istra, 1945–1955, šport, školstvo, prosveta

THE COSTRUCTION OF "SOCIALIST" EDUCATION, CULTURE
AND SPORTS IN ISTRIA DURING THE 1945–1955 PERIOD

ABSTRACT

The article presents a "model" of education, culture and sports in Istria at the time when socialist regime was being built. It focuses on the problems that derived from these processes and created a specific historical environment and reality. During the 1940s and 1950s, Istria experienced a series of political, economic and social turning points, which substantially affected its general development and particularly the changes in mental component of the Istrian population's collective memory.

Key words: culture, socialist realism, Istria, 1945–1955, sports, education

UVOD

Problemima izgradnje *nove socijalističke* prosvjete, školstva kulture i sporta nakon II. svjetskog rata u Istri malo se tko bavio. Razlog je tomu prije svega vrlo siromašna arhivska građa i literatura, ali i "marginaliziranost" toga problema u usporedbi s "atraktivnom" političkom povijesti; barem što se tiče hrvatske historiografije (Crnobori, 1977; Mandić, 1977; 1983; Cerovac, 1989; Labinjan, 1989). Čini mi se, da nije bolja situacija ni u slovenskoj historiografiji (Pahor, 1998; Gabrič, 1998).

Nakon završetka II. svjetskog rata nužno se nametalo pitanje razgraničenja Jugoslavije i Italije na širem području Julijske krajine, pa tako i u Istri. Važan korak prema sređivanju mnogih pitanja vezanih za demarkacijsku zonu bili su razgovori u Beogradu 9. lipnja 1945. kada je i potpisan sporazum između vlada SAD, Velike Britanije i Jugoslavije o uspostavljanju *privremene vojne uprave* u Julijskoj krajini, prema kojemu pitanje pripadnosti toga područja ostaje otvorenim sve do njegova konačnog rješenja. Tako se prema Sporazumu Jugoslavenska armija morala povući iz Trsta i Pule 12. lipnja 1945. godine. Julijska krajina je podijeljena na zone "A" i "B". U Istri su Zonu "A" činili Trst i Pula s okolicom, a njome je upravljala angloamerička saveznička vojna uprava, a Zonom "B", inače ostatkom Istre, upravljala je Vojna uprava Jugoslavenske armije ili skraćeno: VUJA (Mikolić, 2003; Krizman, 1995). No to nije kraj razgraničenjima i povlačenjima crta. Nakon završetka obilaska Istre i razgovora s istaknutim osobama iz vjerskog, političkog i kulturnog života, Međusaveznička je komisija 23. travnja u Parizu podnijela svoj izvještaj. Na trećem zasjedanju ministarskog Savjeta od 25. travnja do 16. svibnja 1946., iskristalizirala su se četiri prijedloga od kojih je sovjetski bio najprihvatljiviji, a američki najnepovoljniji. Odluka ni tada nije donesena, a stanje se sve više zaoštrilo. Tek je na četvrtom zasjedanju prihvaćen francuski prijedlog po kojemu je Istra podijeljena na dva dijela: sjeverozapadni dio od Novigrada na sjever – predan *Slobodnom teritoriju Trsta* (STT), a ostali dio Istre s Pulom predan je Jugoslaviji. Odluka o tome donijeta je tek 28. rujna 1946. da bi Mirovni ugovor između Italije i Jugoslavije bio potpisan tek 10. veljače 1947. Odredbe ugovora o stvaranju Zone STT-a stupile su na snagu tek 15. rujna 1947. (Krizman, 1995; Mikolić, 2003). Iako je time mnogo toga bilo riješeno, konačno će se rješenje toga problema čekati još punih sedam godina. Naime, 20. veljače stvarno je uspostavljena STT sa zonama A i B. U Zoni A STT upravu je obnašala angloamerička vojna uprava, a u Zoni B STT VUJA; pod njezinom su upravom djelovali organi civilne vlasti. Ovo je stanje vrijedilo sve do državno-pravnog konstituiranja teritorija 1954. godine. Stvaranjem STT-a nastale su promjene u organizaciji civilne vlasti u području Zone B, koja će se konstituirati kao jedinstvena upravno-politička cjelina. Od ranijeg dualističkog odnosa Oblasnog NOO za Istru i Povereništva Pokrajinskog NOS-a za Slovensko primorje, sada je sastavljen jedinstveni organ za zonu B STT-a. Ipak, taj jedinstveni upravno-politički teritorij nazvan *Istarsko okružje* ostao je praktički

podijeljen u dva kotara: Buje i Kopar. Odluku o osnivanju Istarskog okružja donijeli su sporazumno *Povjereništvo Pokrajinskog narodnooslobodilačkog odbora za Slovensko primorje* i *Oblasni narodni odbor za Istru*, ali po odobrenju *Vojne Uprave Jugoslavenske Armije*: "[...] *Za područje kotara Kopar i Buje osniva se Istarsko okružje*". Prema članu 3. Odluke "[...] *na Istarski okružni narodni odbor prenose PPNOO i Oblasni NOO za Istru svu civilnu vlast, koja će biti vršena prema postojećim zakonskim propisima*" (Boban, 1995, 242). U tom smislu podijeljena je i civilna vlast. U kotaru Kopar vlast su obnašali Slovenci, a u kotaru Buje Hrvati.

U vrijeme do 1954. kada je izvršeno razgraničenje u dijelovima Istre pod Vojnom upravom Jugoslavenske armije, vlast provode NOO-i, od mjesnih do kotarskih. Do 1947. administrativno središte Istre područja VUJA bio je Pazin, dok je *Oblasni narodni odbor za Istru* za svoje središte odabrao Podlabin. Uskoro Pula postaje središtem i jedne i druge uprave.

Šef Savezničke vojne uprave u Trstu general Airey, koji je provodio italoofilsku politiku "tihe aneksije" Zone A STT 1949., nakon eskalacije sukoba Jugoslavije i SSSR-a bio je smijenjen kao odgovor zapadnih saveznika na tu eskalaciju. Njihov se odnos prema Jugoslaviji iz temelja mijenja u skladu s općim interesom na jugoistoku Europe. Prisiljavaju Italiju na sklapanje ugovora s Jugoslavijom kojim trebaju platiti ratnu odštetu u visini 30 milijuna dolara. No situacija se i dalje komplicirala. Postavljen je novi šef Zone A STT general Winterton koji je provodio politiku ekvidistance (Dukovski, 2001; Mikolić, 2003). Saveznici 1951. probleme razgraničenja prebacuju na zainteresirane strane, no oni se prekidaju zbog nedostatka tolerancije s objiju strana. Istovremeno se zona A STT polako uključuje u pravni sustav Italije. Naredbom VUJA-e od 15. svibnja 1952. u suglasnosti s vladom FNRJ te s vladama Hrvatske i Slovenije, ukinuto je *Istarsko okružje* kao jedinstvena cjelina; njegove se nadležnosti definitivno prenose na Kotarski NO Buje i Kotarski NO Kopar.

Ipak, nakon razdoblja visoke napetosti 1953., utvrđena je suglasnost između Jugoslavije i Italije oko civilne talijanske uprave u zoni A STT i civilne jugoslavenske uprave u zoni B STT. Nakon uređenja spornih pitanja 5. listopada 1954. u Londonu je potpisan *Londonski protokol o suglasnosti* poznat kao *Londonski memorandum*. Memorandumom se ukida saveznička vojna uprava u STT-u, što znači da civilnu upravu u zoni A preuzima Italija, a u zoni B Jugoslavija. Memorandumom se predviđa jednakost u postupku prema nacionalnim manjinama tako da se poštuju njihova nacionalna prava i načelo jednakosti u svakom pogledu.

Prema *Rješenju* Saveznog izvršnog vijeća od 7. listopada 1954. na području STT-a koje je pripalo FNRJ: "[...] *Civilnu upravu na teritoriju označenom u točki 2 ovog rješenja vršit će narodni odbori općina, gradskih općina i kotara kao i u okviru svojih prava i dužnosti republički i savezni organi* [...] *Na području Kotara Kopar kao i područja dosadašnje zone A Slobodnog Teritorija Trsta na kojeg se proširuje civilna uprava FNRJ prava i dužnosti republičkih organa vršit će odgovarajući organi vlasti*

Narodne Republike Slovenije, a na području Kotara Buje odgovarajući organi Narodne Republike Hrvatske" (Službeni list FNRJ, 1954).

Problem pograničnih odnosa između Slovenije, odnosno Jugoslavije i Italije, oko mjesta koji su pripali Sloveniji, a bili su označeni kao Zona A STT riješen je tek Osimskim sporazumom sedamdesetih godina (Osimski sporazum, 1977).

Ushićenje, euforija i tragika istarskoga čovjeka, (hrvatskoga, slovenskog i talijanskog) prve polovine XX. stoljeća dramatski se može prikazati *križnim putom* na kojemu se miješaju Churchillovske *suze, znoj i krv* svih triju naroda. Svi su oni prolazili i prošli kroz *čistilište* povijesti. Hrvat je razumio Talijana koji je izbjegao iz svoga zavičaja jer je i sam bio izbjeglica. Talijan je razumio Hrvata tek onda kad je i sam osjetio ugroženost nacionalnog identiteta, jezika i kulture. Čudno je to, ali i uzvišeno. Tek ih je povijesna Golgota naučila razumijevanju.

Prosvjeta i školstvo

U razdoblju rata od 1943. do 1945. na području Istre s više ili manje uspjeha, odnosno s većim ili manjim prekidima, uspostavljan je novi sustav prosvjete i školstva. "Uspostavljenost" prije ima značaj spontanosti, nego nekakve promišljene akcije ili sustavnosti. Kako se poratno školstvo direktno nastavlja na ono ratno bilo bi dobro ukratko podvući samo one najvažnije smjernice razvoja.

Od 1941. do 1943. u Istri su djelovale 372 osnovne i 33 srednje talijanske škole, a otvoreni su bili i tzv. "*večernji tečajevi*", njih oko 140 koje je polazilo između 2.300 i 3.200 polaznika te oko 100 "*poludržavnih*" seoskih škola. Zakonom o školstvu osnovna škola (trogodišnja i četverogodišnja) bila je obvezatna. Nakon kapitulacije Italije u rujnu 1943. bilo je sporadičnih pokušaja otvaranja hrvatskih škola na inicijativu njemačke okupacijske vlasti, ali i Crkve, hrvatskih svećenika i časnih sestara, no ti su pokušaji propali najvjerojatnije zbog jakog utjecaja NOP-a.

Nakon listopadske ofenzive 1943. i početkom 1944., počele su se neorganizirano otvarati *partizanske škole* u kojima su djecu podučavali nestručni učitelji, najčešće odbornici ili malo pismeniji seljaci (Crnobori, 1977, 132). Sredinom 1944. vojno-politička situacija u Istri dopuštala je otvaranje škola i skoro neometano odvijanje nastave. Međutim, učestalost otvaranja škola najviše je ovisila o raspoloživim učiteljskim kadrovima. Jedan dio budućih učitelja bio je povučen direktno iz partizanskih jedinica. To su uglavnom bili mladi ljudi koji su završili neku srednju školu. Drugi se dio kadrova tek trebao osposobiti na tečajevima za učitelje. Već sredinom 1944. tečajevi su "izbacili" i prve završene tečajce, učitelje i učiteljice ili kako su tada govorili *narodne učitelje* (DAP, 1).

U to vrijeme "škola" ne znači i postojanje školske zgrade. Veći dio nastave u proljeće i ranu jesen 1944., za toplih i sunčanih dana, odvija se u prirodi. U okrugu Pazin je do rata bilo primjerice čak 111 škola od kojih su 22 tijekom rata uništene.

Na području koje su kontrolirale partizanske vlasti 3.923 školska obveznika čekala su otvaranje novih škola jer je uporabljivo bilo tek 15 zgrada. U tom smislu najbolja je situacija bila na Labinštini, a najgora u kotaru Pazin (DAP, 2).

Školski su se pribor i udžbenici nabavljali preko *Prosvjetnog odjela* Okružnih i Kotarskih NOO-a, ne baš redovito i u nedovoljnim količinama. Tako su se nabavljale pisanke, ravnala, bočice tinte, držala za pera, olovke te crtni i trgovački papir. Najveći su problem bili udžbenici koji su se morali nabavljati i prenijeti ilegalnim putovima iz tiskara Propagandnog odjela (*Propodjel*) Oblasnog NOO za Istru ili Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a. Kako se vojna i sigurnosna situacija mijenja od sredine 1944., a posebice od jeseni 1944. kada su njemačke i fašističke postrojbe postale aktivnije na cijelom području Istre, tako se i nastava odvijala nekontinuirano i samo onda kada je sigurnosna situacija zadovoljavala (DAP, 3).

Vjeronauk se učio u onim mjestima i školama gdje je postojao župnik ili redovnik koji su morali sami sastaviti program i poslati ga na potvrdu u *Prosvjetni odjel* Oblasnog NOO za Istru. Vjeronauk nije bio obvezatan, već je ovisio o želji roditelja (DAP, 3).

Organizacija nastave nije i jedina zadaća Prosvjetnih odjela NOO-a. Odjel je bio dužan osnivati i tzv. *Prosvjetne odbore* u općini i na selu čija je zadaća bila "[...] briga o uređenju i čistoći školskih prostorija, oprema škole namještajem i nastavnim pomagalicama, briga o redovitom dolasku školskih polaznika u školu [...]" te konačno "[...] briga o smještaju i prehrani učitelja" (Mandić, 1983, 90).

Prosvjetni odjeli NOO-a popisivali su nepismene na svojem teritoriju, organizirali *analfabetske tečajeve*, uređivali su školsku administraciju odjela i škole te se brinuli za osposobljavanje školskih prostorija za rad, održavali stručne aktive svakih 15 dana, brinuli se za prehranu učitelja, njihovom vladanju itd. Iako su zadaci bili jasno formulirani, njihovo izvršenje često nije bilo moguće zbog same situacije, a ponekad i zbog inertnosti odbornika, što je, istina, bila rijetkost. Odbornici su imali dužnost podizati autoritet učiteljima i pomagati im u poslu, posebice oko nabavke školskog materijala (DAP, 2).

Kakva je bila stvarnost? Predstavnik Oblasnog prosvjetnog odjela piše kolegi u Okružnom prosvjetnom odjelu Pazin koji je trebao osigurati prehranu: "[...] *Učiteljski kurs gladuje. Živežne namirnice prima vrlo neredovito. Prošle nedjelje 2 dana nisu imali ništa jesti, a to se ponovilo i danas*" (DAP, 2). Iz izvještaja crpimo podatke koji potvrđuju navode: "[...] *Jelo se vrlo često bez masti i soli, te ostalih začina, a znalo se dogoditi da su polaznici (učiteljskog tečaja, op. a.) po nekoliko dana dobivali za sva tri obroka samo kruh [...] što je imalo za posljedicu da je 7 polaznika [...] bilo upućeno svojim kućama*" ili: "*Usljed slabe ishrane polaznici su stalno poboljevali. Teže je obolilo 8 polaznika, od toga 6 od bolesti želuca i crijeva, 1 od bolesti pluća i 1 od bolesti bubrega, a poboljevali su i dva nastavnika, jedan 5 dana od bolesti želuca, a drugi 2 dana od angine*" (DAP, 2).

Stvarnost je, dakle, bila vrlo teška. Položaj "tečajaca" bio je i teži i neizvjesniji od položaja aktivnih boraca u vojnim jedinicama. Nije se radilo samo o problemu prehrane, nego i o problemu sigurnosti. "Tečajci" ili "kursisti" mogli su vrlo lako pasti u ruke neprijatelja tijekom brojnih upada na *slobodni teritorij* (Giron, 2004).

Istina je da su "tečajci" uspijevali ublažiti nedostatak kvalificiranog nastavnog kadra i, što je još važnije, započeti proces otvaranja škola na *slobodnom teritoriju*. U razdoblju od 1943. do 1945., a s najvećim intenzitetom u 1944. godini, otvorene su 153 *partizanske škole* i brojni "jezični, općeobrazovni, analfabetski tečajevi i čita-lačke grupe". Na tečajevima narodnog prosvjeđivanja osposobljeno je 229 *narodnih učitelja*. Uspješno je organizirano 11 učiteljskih tečajeva, uz pomoć 17 učitelja i profesora koje je ZAVNOH tijekom 1944. uputio na rad u Istru (DAP, 4).

U službi opismenjivanja

Neposredno nakon rata tijekom školskih godina 1945./1946. i 1946./1947. problemi su skoro bili isti. Jedan od najtežih i svakako prioriternih problema nove vlasti nakon oslobođenja koji se morao riješiti bila je prosvjeta i školstvo, posebice hrvatsko. Najprije je trebalo osposobiti dovoljan broj školskih zgrada, koje su u većini slučajeva bile devastirane ili popaljene. Nastava se više nije mogla izvoditi kao u ratno doba, na otvorenom ili nekakvim neprikladnim prostorima. Potom je trebalo riješiti problem udžbenika i školskog pribora te konačno dovesti dovoljan broj nastavnog kadra. Problem kadrova možda je bio i najsloženiji jer se nije više mogao očekivati dolazak učitelja izvan Istre. Domaći su kadrovi bili potrebni i zato što su kulturološki bili bliži djeci koja su poznavala talijanski, slovenski, a od hrvatskog jezika samo čakavski dijalekt (DAP, 4).

Već od 1. listopada 1945. počele su se otvarati prve škole. Do početka prosinca otvoreno je 259 hrvatskih osnovnih škola u kojima je radilo 412 učitelja od kojih 272 stručna i 140 pomoćnih. Neotvorene su u Istri ostale 42 škole koje bi se nakon nužnih popravaka trebale otvoriti početkom sljedeće školske godine. Zapravo je trebalo otvoriti čak 332 škole, od kojih 268 hrvatskih, 33 talijanske i 31 mješovitu za oko 29.800 polaznika. Da bi te škole mogle normalno funkcionirati bilo je potrebno zaposliti 837 učitelja (579 Hrvata i 258 Talijana). Ova je brojka dosta dugo ostala neostvareni san prosvjetnih odjela, čak i nakon intenzivnih učiteljskih tečajeva (DAP, 4).

Osim osnovnih, otvorene su još i srednje hrvatske škole. Petorazredna gimnazija u Pazinu i petorazredna gimnazija u Opatiji, koje će se postupno pretvarati u *pune* (osmogodišnje) gimnazije. U Opatiji je otvorena i učiteljska škola, a u Poreču i srednja hrvatska gospodarska škola. Otvoreno je jedanaest viših osnovnih ili nižih gimnazijskih škola. U sve te srednje škole upisano je 1.672 učenika i učenica što i nije mnogo u odnosu na broj stanovnika, no za otvaranje razrednih odjela bilo je potrebno još 67 profesora. Uz srednje škole otvoreno je 10 internata u koje je smješteno 700 učenika (DAP, 5).

Za otvaranje talijanskih škola nije bilo problema jer su sve zgrade bile ušćuvane, a nije bilo ni problema s nastavnim osobljem. Jedini je problem bio kako postupno iz redova nastavnog kadra ukloniti one osobe "[...] koje su još uvijek podržavale fašizam [...]" što je u prijevodu značilo one koje su bile za Italiju (DAP, 5).

Do kraja 1945. bila je otvorena 81 talijanska osnovna škola. Otvorene su i nove u Vodnjanu, Vrsaru, Novigradu, Umagu i Bujama (uz koju postoji i internat). Bez Pule i Rijeke u Istri je radilo 19 srednjih talijanskih škola (DAP, 5).

Oblasni NOO za Istru je u lipnju 1945. poslao izvješće Narodnoj vladi Hrvatske, odnosno Ministarstvu prosvjete u kojemu su iskazani kriteriji osnivanja talijanskih škola. Naime, prema odluci ONOO za Istru škole su otvarane tamo gdje je bilo "[...] najmanje 20 djece talijanske narodnosti [...]" (DAP, 6). Tada su bile svega 52 osnovne škole s 223 nastavnika i čak 7.571 djetetom. Taj broj "[...] ne obuhvaća samo djecu talijanske narodnosti, jer tu ima i djece hrvatske narodnosti, a ima i nepredijeljenih koji još ni danas ne znaju jesu li Talijani ili Hrvati" (DAP, 6).

Najviše je talijanskih osnovnih škola bilo u Puli, čak četiri s 2.004 polaznika, dok je broj učenika veći još u Vodnjanu, Galižani, na Malom Lošinju i Cresu, u Rovinju, Balama, Vrsaru, Poreču, Gamboču, Dajli, Brtonigli, Pazinu i Labinu (DAP, 6).

Osim po pitanju školstva, vlasti u Istri vrlo su mnogo napora uložile na organizaciju tzv. "narodnog prosvjeđivanja". Tijekom 1945. u Istri je stvoreno 157 prosvjetnih aktiva po školskim središtima. Aktivni su trebali poduprijeti rad škola, ali čini se i sav kulturno-prosvjetni rad na svom području. Zadatak težak i neostvariv. U jesen i zimu, kada nema toliko posla u polju, prosvjetne su vlasti organizirale 15 analfabetskih tečajeva. U Istri s Rijekom u to je vrijeme bilo 28.698 nepismenih stanovnika, uglavnom žena (DAP, 7).

Istovremeno se održavaju jezični tečajevi za Hrvate i Talijane. Za hrvatski jezik održano je 25, a talijanski samo jedan tečaj što se može objasniti na više načina. To može značiti da ima više Hrvata koji znaju talijanski, no što ima Talijana koji znaju hrvatski što je možda i najbliže istini. Tečajevi je polazilo čak 685 osoba, poglavito Talijana koji su dobili radna mjesta u državnim službama. Za stjecanje kvalifikacije održan je 21 tečaj sa 693 polaznika (DAP, 8).

Osnovno načelo prosvjetne politike bilo je da "[...] prosvjeta bude narodna, omogućiti djeci širokih narodnih slojeva da se školuju, da zadovolji sve težnje naroda za prosvjetom i kulturom, moramo napretnuti sve svoje sile da to bude ostvareno odmah ili što prije. Radi toga treba predgojiti kadre (misli se kadrove, op. a.), stvoriti novu školu iz koje će izaći omladina svjesna svoga položaja i znanja, prožeta željom za slobodom, radom, napretkom i za drugarstvom, koje treba osobito da dođe do izražaja kod nas u međusobnom odnosu Hrvata i Talijana. Nova škola mora biti upravo ona koja će usadivati u dušu najmladih ravnopravnost i bratstvo hrvatskog i talijanskog naroda Istre" (DAP, 4).

Analizirajući bogatu arhivsku građu iz fundusa prosvjete i školstva zapažamo da je ovaj zahtjev za bratstvom i jedinstvom Hrvata i Talijana konstanta što upućuje na to da se taj proces odvijao mnogo sporije no što se očekivalo. Za to se prije svega okrivljivao talijanski nastavnički kadar "[...] koji se još nisu uživali u suvremenu našu stvarnost [...]" i nedovršena zakonska regulacija prosvjetne politike što je dopuštalo učiteljima korištenje starih propisa koji nisu bili u duhu "novoga socijalističkog društva" (DAP, 9). Zbližavanje talijanske i hrvatske djece odvijalo se kroz razne odgojne, kulturne i sportske aktivnosti, dok su talijanski učitelji obvezatno morali posjećivati "prosvjetne konferencije" na kojima su dobivali naputke o načinima zbližavanja talijanske i hrvatske djece (DAP, 9).

Milutin Ivanušić, koji je u to vrijeme bio pročelnik Prosvjetnog odjela Oblasnog narodnog odbora za Istru, ističe da su se najveće poteškoće u procesu obrazovanja javljale u onim dijelovima Istre gdje "[...] roditelji govore s djecom talijanski te se time mnogo sporije napreduje u školi [...]" (DAP, 9).

Do 1948. situacija se znatno popravila. Školstvo je, istina, stalno bilo na začelju financijskih planova i budžetskog financiranja (iako se stalno ukazivalo na njegov značaj i važnost), ali se ipak stalno gradilo, popravljalo, jednom riječju napredovalo. Na prosvjetu i kulturu gledalo se (kao na opći proces) kao i na privredu. Uspjesi na tečajevima za opismenjivanje mjerili su se kao i u privredi stupnjem premašenosti plana (DAP, 10).

U kampanji suzbijanja nepismenosti od 1. I. do 1. VII. 1948. opismunjeno je 149 osoba što je samo 10% od onoga što je bilo planirano što je "[...] dokaz slabog zalaganja i interesovanja kako masovnih organizacija tako u prvom redu naše Narodne vlasti". Bila je to vrlo ozbiljna kritika vlasti što je svakako bio pozitivan pomak u procesu demokratizacije kulture. No ipak je sve ovisilo o ljudima koji su u toj vlasti radili. Kasnije baš nisam nailazio na slične kritike (DAP, 10).

Odnos države i lokalne vlasti prema učiteljstvu, kojemu svi priznaju važnost i odgovornost njegova rada, posebice u ostvarenju novoga društva, tradicionalno je loš. Veliki je jaz između rečenoga i stvarnog. Početkom 1949. održano je primjerice V. redovno zasjedanje Kotarskog NO-a Pula na kojemu se raspravljalo o učinjenom u protekloj 1948. Primijećeno je da je stanje u školstvu, što se tiče učiteljskog kadra, vrlo loše, posebice u seoskim sredinama. Nedostaje petrolej, ogrjev "[...] a događa se da učiteljstvo ne dobije živežne namirnice koje mu spadaju na vrijeme" (DAP, 11).

Ništa se bitno nije promijenilo ni naredne 1951. Sve do 1954. učitelji su bili društveni marginalci, poput mnogih u to vrijeme. Nepravedan odnos prema učiteljstvu očitovao se u neredovitom i nedovoljnom snabdijevanju, koje je doista ugrožavalo njihovu normalnu egzistenciju. Isto tako učitelji ne uspijevaju dobiti stan, pa makar on bio i u školskoj zgradi. Posljedica toga je proces napuštanja službe, što je istarske škole ostavilo bez dovoljno učiteljskog kadra, koje je ionako uvijek bilo problematično. Mjesni narodni odbori bili su previše zauzeti gospodarskim proble-

mima da bi si dali truda riješiti egzistencijalno pitanje učitelja. Nitko više za to nije imao ni volje ni vremena (DAP, 12).

U Isto vrijeme dužnosti su se učitelja množile, poglavito u smjeru politizacije nastave, odnosno odgojno-obrazovnog procesa, a sve "u duhu zaključaka" partijskih sastanaka, plenuma i konferencija. U tom je smislu 1951. bio aktualan III. plenum CK KPJ. Opći procesi debirokratizacije i decentralizacije osjećali su se i u školi. Trebalo je hitno "[...] osamostaliti savjete za prosvjetu i kulturu u cilju pravilnijeg i na vrijeme rješavanja svih nedostataka" (DAP, 13).

Kao mjera stimulacije koja bi zaustavila odlazak učiteljskog kadra na pojedina mjesta u kotaru Pula uveden je "stalni dodatak" za nastavno osoblje u školama: Kavran, Prnjani, Mrgani, Hrboki, Šajini, Barat, Manriol, Gajana, Krmed, Golaš, Grandići u visini od 1.000 do 1.500 dinara. Zbog naročitih potreba za nastavno osoblje u višim razredima narodnih osmogodišnjih škola odobravaju se dodaci za diplomirane nastavnike i profesore za službu u Krnici, Kanfanaru, Vodnjanu i Medulinu u visini od 1.000 do 3.000 dinara (DAP, 14).

Takva je politika naposljetku dovela do toga da je 1954. morao biti zatvoren određen broj škola zbog nedostatka učiteljskog kadra. Posljedica procesa centralizacije školstva zrcalila se u konkretnim slučajevima grupiranja djece i njihove diobe po školama u većim istarskim mjestima. Sve će to izazvati negodovanje onih koji će morati djecu slati u nekoliko kilometara udaljeno mjesto dok u isto vrijeme nije bio riješen prijevoz školske djece. Takav je bio primjer sela Pomer iz kojega će djeca morati ići u školu u nekoliko kilometara udaljenje Banjole, da bi s druge strane protestirali zbog toga što bi ukidanjem škole nestao "[...] svaki kulturni život u selu [...]" te da "[...] pristaju da se zatvori Dječje zabavište prije nego osnovna škola" (DAP, 15).

Ipak škole su se morale zatvoriti jer se nisu mogle izdržavati iz budžeta NOK-a (Narodnog odbora kotara) Pula. Da bi se situacija koliko-toliko sanirala, odnosno odgovornost prebacila na niže organe vlasti, financiranje škola je prebačeno na Općinske narodne odbore što je još više otežalo stanje prosvjete i školstva.

Sela su krajem 1954. u kulturnom smislu definitivno bila okrenuta gradu. Međutim u nekim stvarima selo je ipak okrenuto sebi i svom interesu. Od svršetka rata pa sve do sredine 50-ih jedan od nerješivih problema bio je nedolazak djece u školu, posebice u proljeće i jesen, u vrijeme poljskih radova. Roditelji često nisu slali djecu u školu kako bi čuvala stoku ili pomagala oko kuće. Kazne za takve prijestupe nisu bile stroge što se pokazalo neproduktivnim, dapače potaklo je roditelje da još češće djecu zadržavaju kod kuće (DAP, 16).

Najveći broj kažnjenih roditelja tijekom 50-ih bilo je iz radničkih slojeva, pa se nije moglo strože kažnjavati nekoga tko jedva spaja kraj s krajem jer to jednostavno "nije bilo socijalistički". Prema statistikama kažnjen je svaki 35 stanovnik, što je relativno visok postotak (DAP, 16).

SOCIJALISTIČKA (SOCREALISTIČKA) KULTURA MĀSA

Čuvari i stvaratelji poratne kulture ili kultura vlasti

Poratna kulturna djelatnost u Istri sve do kraja pedesetih nosi jak pečat politizacije i ideološke indoktrinacije. Kultura je u tom smislu podređena ne samo globalnoj, već i dnevno-lokalnoj politici. Tako su se protežirale one kulturne manifestacije koje su najbolje mogle prenijeti političke poruke, a to su kazališne i filmske predstave te recitali (koji su bili omiljeni na velikim mitinzima).

Kulturnu aktivnost (kulturna politika nije postojala) nakon rata u Istri, kao i u cijeloj Hrvatskoj i Jugoslaviji, vodila je KPJ. I ona je ubrzo prihvatila totalitarnu (tada se govorilo *revolucionarnu*) ideju kako se ništa ne može događati bez njezina znanja i pristanka. U ime KPJ kulturu su oblikovali brojni odjeli Agitpropova (Agitacija i propaganda, op. a.).

Agitprop Oblasnog komiteta KPH za Istru nalazio se u Rijeci. Bio je smješten na sedmom katu riječkog Nebodera. Voditeljica agitpropa Dina Zlatić čvrstom je rukom upravljala odjelom u kojemu su radili mladi ljudi među kojima i neki kasnije poznati istarski intelektualci od kojih su neki nastavili svoju karijeru u politici. Jedna od najvažnijih zadaća toga odjela bio je tisak. Pod nadzorom odjela *Agitpropa* radila su uredništva *Glasa Istre* i talijanskog *La Voce del Popolo*. Osim toga *Agitprop* se angažirao u kulturnoj politici na svim razinama, od kazališta do knjižnica te svega što je bilo povezana s kulturom promidžbom ili izdavačkom djelatnošću. Nadzor nad kulturom bio je potpun. Kakav je u stvari bio rad članova *Agitpropa* 1946. najbolje ilustrira sjećanje jednog od članova odjela: *"Kako je u to vrijeme trebala u Istru stići Međusaveznička komisija za razgraničenje, agitprop se i tu brinuo za propagandu, da pripremi doček raznim kulturnim priredbama i da predoči komisiji potrebnu dokumentaciju o etničkoj strukturi stanovništva ovih krajeva i sve ono što je s tim u vezi bilo potrebno. Da bi se sve na vrijeme obavilo, radilo se često i noću. Nije za nas bilo odmora ni nedjeljom. Nismo radili samo u središtu, u Rijeci već smo obilazili sve dijelove Istre radi prikupljanja informacija i organizacije niza aktivnosti. Novaca za sve to bilo je dovoljno. Pomagali su svi na koje smo se obratili, a najviše Vojna uprava na čelu s Vecom Holjevcom (kasnije gradonačelnik Zagreba op. a.) koji je bio uz nas i dao nam sve što je mogao dati jer je bio također oduševljeni prijatelj Istre"* (Črnja, 1992, 17).

U to je vrijeme politička (komunistička) vlast bila veoma sumnjičava prema intelektualcima koji nisu bili u partizanima ili u Partiji. Takvi su primjeri brojni, i svi su oni dojmivi i tužni. Temelj nerazumijevanja tih ljudi je strah. Strah onih koji su se pred njima iz bilo kojega razloga, uglavnom intelektualnog, osjećali ugroženo. Strah vlasti od umova koji uvijek traže nešto novo i stvaraju djela koja im nisu uvijek potpuno razumljiva. To je posebice došlo do izražaja u *vrijeme Informbiroa* kad su se

ti "ugroženi" ljudi u partijskim i državnim strukturama s njima radikalno obračunali (Dukovski, 2001, 299).

Ono što se počelo događati već nakon rata, a poprimilo je velike razmjere u vrijeme Informbiroa, opća je nesigurnost članova partije ili onih nepartijaca ovisna o volji jednog čovjeka ili skupine ljudi. Nije se više radilo samo o gubitku posla već i glave.

Početakom 50-ih osjećali su se još uvijek, iako manje nego ranije, nedemokratični vjetrovi koji su puhali iz samog hrvatskog komunističkog partijskog vrha koji su s kulturne scene htjeli otpuhati malo slobodniji, rekao bih liberalniji, pojedince ili bar one koji su kritizirali nepravilnosti partijskih ili državnih organa što se nikada nije moglo znati zbog njihove isprepletenosti (Dukovski, 2001, 299).

Ljudi koji su radili u kulturi, slikari, kipari, dramaturzi, glazbenici, književnici i dr. nikada nisu mogli znati jesu li na pravoj "*liniji socijalističke kulture*" koju je uvijek nanovo povlačio netko bezimeni, odozgo. Kulturne procese u Istri određivali su ljudi iz oblasne vlasti. Jedan je primjer svakako karakterističan. Na IV. sjednici *Oblasne narodne skupštine* održane 18. rujna 1946. svećenik i narodni zastupnik Tomo Banko podržao je najprije predsjednika STAU-a, a onda i predsjednika Izvršnog odbora Obl. NO za Istru i zastupnika Motovuna učitelja Josipa Šestana (inače rodnom iz Draguča) u njegovom govoru u kojem se zalagao da se zabrani održavanje "plesnjaka" u školama. "Plesnjaci" su doista od tada zabranjeni. Mladež time nije bila baš oduševljena, ali tako su htjeli "*stariji drugovi*" (DAP, 17).

Odnos vlasti koja je diktirala kulturna kretanja i koja se postavila kao vrhunski arbitar u umjetnosti, prema mladeži bio je u načelu vrlo konzervativan i izpolitiziran. Pod geslom "*socijalističke kulture*" potiskivani su i zabranjivani zapadnjački, odnosno "*kapitalistički*" utjecaji u svim umjetničkim djelatnostima pa tako i u glazbi. U tom smislu najosebujnije je razdoblje 1945. – 1950. kada su omladinski dužnosnici oštro reagirali na svaki "*sektaški*" istup promocije primjerice jazz glazbe ili talijanske kancone. U kasnijem razdoblju 1950. – 1955. isti odnos je bio prema svim strujama i oblicima zapadnjačke glazbe. Mladež koja je imala radio aparate slušala je potajno strane radio postaje posebice radio Luxemburg koji se mogao "uhvatiti" na srednjem valu. Kao odgovor na ovakve pojave vlasti su u provođenju dosljedne politike opće kontrole umjetnosti i kulture ponudile brojne tečajeve za mlade glazbenike. Jedna takav tečaj je otvoren u ožujku 1948. u Pazinu koji je okupio određen broj nadarene djece (GI, 1948, 1).

Socrealizam bio je jedini priznati i hvale vrijedan pravac u umjetnosti koja je odgovarala umjetnički nepismenim širokim radničkim i seljačkim masama. Još dugo nakon sukoba sa Staljinom i političkim odvajanjem od SSSR-a, socrealizam je uživao pokroviteljstvo državnih i partijskih struktura.

Kako se ne bi moglo pomisliti da se kultura u Istri iscrpljuje u analfabetskim tečajevima organiziranim u svakom selu (što je jedan od najvećih uspjeha komu-

nističkih vlasti) Ured za kulturu NO kotara Pula pozvao je primjerice glumce nekadašnje družine *Otokar Keršovani* da priredi nekakvu politički podobnu predstavu. Naravno ne nešto preteško za široke narodne mase. Tako je polovinom ožujka 1948. u Puli s uspjehom izveden satirični komad Jože Horvata "Prst pred nosom" u kojem se satirički razračunava s "*narodnim neprijateljima*" i "*saboterima*", ali i onima koji još nisu politički "progledali" (GI, 1948, 2).

Dramska umjetnost ili narodna kazališta

Mitinzji su u ratno vrijeme isto tako u sebi nosili osim političkih i kulturne konotacije. Konačno, to je jedino neposredno komuniciranje vlasti s narodom i obrnuto. Ti veliki javni zborovi, a bilo ih je kako se rat primicao kraju sve više, imali su i kulturne sadržaje u kojima su sudjelovale kazališne družine sa svojim recitalima, zborovima, igrokazima, pučkim dijalogima i sl. Narod je volio takve kulturne skupove o čemu svjedoči njihov masovni odaziv (IKD, 1981, 153).

Jasno je da su kazališne družine bile najmoćnije promidžbeno oružje NOP-a. Te su družine oduševljavale žitelje sela koji su se po prvi put sreli s takvom vrstom kulture. Osim toga, na improviziranim scenama širom Istre svojim su nastupima jednostavnim skečevima razumljivim ruralnom stanovništvu, objašnjavali ciljeve i zadatke NOP-a, ali govorili i o nekom novom pravednijem društvenom poretku koje bi trebalo izboriti zajedno s nacionalnim oslobođenjem.

Na "repertoarima" osim pjesama i recitala bilo je i kratkih kazališnih komada ili skečeva u kojima je prikazan život partizana. Narod koji ih je gledao i slušao prihvatio ih je sa svom ozbiljnošću, upijajući svaku njihovu točku često se poistovjećujući s likovima na sceni. Publika se smijala i plakala, navijala i psovala. Prva seoska "diletantaska", amaterska grupa započela je djelovati u prosincu 1943. u selu Račja Vas, ali zbog njemačke ofenzive nije uspjela dati ni jednu predstavu. Tek se u mjesecu ožujku 1944. osniva druga seoska amaterska grupa u mjestu Vrh. Ovakve amaterske grupe osnivaju se u onim mjestima koja se nalaze na slobodnom teritoriju na koji njemačka vojska nije često zalazila zbog loših prometnica. Tako su grupe osnivane na Krasu i u kotaru Kastav. Nastaju i na Labinštini u selima Sutivanac i Sv. Martin.

Ipak, najpoznatija je Okružna kazališna družina Pazin koja je svoju prvu predstavu odigrala pod imenom *Okružna kazališna družina Otokar Krešovani* 1. svibnja 1944. u selu Knapići. Ta se kazališna družina podijelila pa je od 15. lipnja 1944. jedan njezin dio nastupao pod imenom *Kazališna družina Oblasnog NOO za Istru Otokar Keršovani*, a drugi je dio zadržao staro ime *Okružna kazališna družina za Pazin* (Mandić, 1977, 110).

Potonja ubrzo napušta Istru i odlazi na slobodni teritorij u Gorski kotar jer su uvjeti rada u Istri bili loši i vrlo rizični. Pred kraj rata nalazi se u Crikvenici, Rabu i Cresu. Kraj rata je dočekala u Labinu, Raši, Marčani i Puli.

Spajanjem Kazališne družine Okružnog NOO-a Buzet i Okružne kazališne družine Pazin nastaje *Puljsko partizansko kazalište*. Predstave te družine nisu bile čisto kazališne kako bi se moglo pomisliti, već više recitalske. Programi predstava su vrlo slični i sastoje se od pjevanja himni, svečanih pjesama, recitala, kratkih igrokaza, skečeva i viceva, anegdota.

Talijanska kazališna družina nastala je u okvirima procesa osnivanja talijanskih kulturnih institucija 14. kolovoza 1944. Njen je prvi nastup bio na Oblasnoj konferenciji kulturnih radnika Istre, odmah nakon osnutka 1944. godine. Njeno osnivanje inicirao je Oblasni NOO za Istru. Trebala je djelovati na području južne Istre (Rovinj, Pula), ali kako nisu postojali uvjeti za rad bila je vraćena u središnju Istru. Njen rad prestaje u trenutku kada se *Puljsko partizansko kazalište* pridružuje Kazališnoj družini Otokar Keršovani ujesen 1944.

Poratna kulturna djelatnost u Istri sve do kraja pedesetih nosi jak pečat politizacije i ideološke indoktrinacije. Tako su se protežirale one kulturne manifestacije koje su najbolje mogle prenijeti političke poruke. Neko vrijeme nakon rata ostali su aktualni stari "ratni" nazivi odjela Oblasnog NO-a ili Komiteta za Istru. Tako je bilo i s kulturom koju su diktirali iz viših političkih krugova ili "struktura", ljudi koji s kulturom najčešće nisu imali previše veze. Kultura je tretirana kao tvorevina koja odražava zadovoljstvo novim društvenim poretkom i u tom se smislu svela na "*agitaciju i propagandu*" nove vlasti i nove ideologije koja je malo komu u to vrijeme bila jasna. Kultura je izgubila svoju spontanost i postala čisto politička kreacija. Uglavnom su to priredbe koje su veličale partizansku borbu i bile veoma nalik jedna na drugu. Istovremeno su s ovim kulturnim događajima, koji su imali vrlo visok stupanj politiziranosti, nastajale brojne diletantske grupe u selima gdje su postojale škole (DAP, 18).

Agitpropovi raznih razina komiteta partije "stvarali su" tu novu, sveopću, sve-narodnu, "socijalističku" kulturu. Kulturu "*za narod i od naroda*". Kulturu po mjeri "socijalističkog" čovjeka (sic!) (DAP, 19).

Tako je u travnju 1946. na području kotara Pazin održano niz priredbi školske mladeži po okolnim selima u kojima su se promovirali novoizgrađeni Narodni ili Kulturni domovi i škole. Što se tiče Domova kulture u Istri, to je posebna priča. U Istri su do kraja 1945. otvorena 104 doma kulture u koje su smjestili 77 čitaonica i 46 knjižnica s jednim Narodnim sveučilištem. Jasno je da su mnogi Domovi kulture postojali samo na papiru, odnosno samo "[...] po natpisu na zgradi [...]" (DAP, 4).

Bilo je to vrijeme opće euforije nacionalne slobode kada su se domovi kulture otvarali u najmanjem hrvatskom selu bez obzira jesu li postojali uvjeti i potreba. Dom kulture bio je stvar prestiža i općeg nacionalnog opredjeljenja. Mnoge su zgrade kasnije pretvorene u trgovine ili gostionice. Neke su bile napuštene i s vremenom su se same urušile. Kako znakovito!

Krajem svibnja 1945. u Istri je evidentirano čak pet kazališnih zgrada: u Puli,

Labinu, Rovinju, Poreču i Lošinju. Sve su bile uporabljive, osim što je na nekima bilo potrebno učiniti manje popravke, primjerice u Puli i Poreču. Kulturno-politički događaji u Istri 1946. zapravo započinju s dolaskom *Međusavezničke komisije za razgraničenje*. Bit će to poticaj koji će se osjećati najviše u 1947. godini, u vrijeme obnove kulturnih institucija, kazališta, kina, knjižnica i čitaonica. Tada se još iz političkih razloga vodilo više računa o talijanskom dijelu stanovništva. Predstavnici Talijana poput Erosa Sequija, Eria Franchija, Lucifera Martinija, Andree Casassa, Dina Faragonea sudjelovali su u oblikovanju kulturne politike.

U Puli su se kao talijanskoj enklavi i Zoni A odvijale kulturne manifestacije na isti način i s istim ciljem kao i u zoni B, samo s tom razlikom što su sudionici kulturnih djelatnosti, posebice dramskih, glazbenih i likovnih, bili školovani profesionalci. Manifestacije su se u principu odvijale u dopodnevnom satima i vrlo rijetko u ranim poslijepodnevnom satima zbog policijskog sata. Tako je primjerice u prosincu 1946. u organizaciji Lege Nazionale u 11.45 u kazalištu *Politeama Ciscutti* održan glazbeni program s osam točaka iz repertoara nacionalne klasične glazbe koji je započeo nacionalnom himnom, a nastavio se arijama, pjesmama i najinteresantnijim stavicama iz opusa Verdija, Mengottija, Sabatinija i Giorgierija. Lega Nazionale pozivala je građanstvo na takve koncerte iz domoljubnih razloga (AP, 1946, 1).

Ti su se koncerti često na kraju znali pretvarati u mitinge i recitale domoljubnih protalijanskih govora i pjesama. Jedna od takvih epizoda povezana je s nastankom gradskog orkestra sastavljenom od građana dobrovoljaca kojim je ravnao maestro Patuzzi. Taj je orkestar na gradskom šetalištu znao izvoditi domoljubne kompozicije, pjesme i koračnice. Najveća manifestacija takve vrste odigrala se 15. kolovoza u Areni u kojoj je sudjelovao veliki zbor *Pietro Ciscutti* pod ravnanjem maestra Giovannija Magnarina.

Na kulturno-umjetničkom polju narodna vlast posebno vodi računa o radu Kazališne družine *Otokar Keršovani*. Družinu izdržava Oblasni NO za Istru. Osim čestih nastupa u Opatiji gdje im je bilo sjedište, Družina je gostovala u gotovo svim istarskim mjestima sa svojim relativno bogatim repertoarom koji se sastojao od drama, komedija, baleta, zborne i solo pjesme, folklora i sl. Najveća kočnica njihovom češćem nastupu po selima jest nedostatak prijevoznog sredstva. Družina je s pomoćnim osobljem brojala 28 članova. U rijetkom kritičkom osvrtu na sposobnosti osoblja Družine zaključeno je da tek njih nekolicina zadovoljavaju neke umjetničke kriterije, dok ostali "[...] služe za pjesmu ili koju horsku recitaciju, većinom srednji, odnosno slabi elemenat" (DAP, 20). Kada je izvršeno spajanje triju kazališnih družina u jednu, Otokar Keršovani je brojio 46 članova, sada s već mnogo boljom postavom umjetnika. Odsjek je uspio okupiti jazz sastav od 6 glazbenika koji su ocijenjeni kao vrlo dobri te značajni za održavanje kulturnog života u Puli. Osjećajući da se u Puli može organizirati zavidna razina kulturno-umjetničkog života, održan je 7. svibnja 1945. sastanak sa svim značajnim glazbenicima i umjetnicima

grada. Okupili su se tako prof. Camilli, inače teoretičar glazbe, pijanistkinja Erinna Borzatta-Sivilotti, violinist Dino Uccetta, dirigent i muzikolog Giuseppe Pangher, dirigent Pietro Soffici, dirigent i nastavnik puhaćih instrumenata Felice Passamante, nastavnica pjevanja Anita Sissa, violinist Otelo Dajanić te zborovođa Giovanni Magnarin. No i u ostalim su istarskim gradovima djelovali poznati glazbenici poput: Augusta Zulianija iz Poreča, Domenica Garbina iz Rovinja, Pietra Tessarola iz Buja i Ivana Hlapse iz Buzeta (DAP, 20).

Podupire se rad deset hrvatskih i četiriju talijanskih kazališnih i amaterskih grupa (DAP, 5). Kada je pitanje granice Italije i Jugoslavije bilo riješeno ta se suradnja hrvatskih i talijanskih "kulturnjaka" razvodnila, a aktivnost popustila. Nakon dvije godine, kada je Pula Mirovnim ugovorom postala sastavnim dijelom Hrvatske i Jugoslavije talijanski su umjetnici već bili optirali za Italiju, a drugi iz Hrvatske još nisu stigli. Stoga je kulturni i umjetnički život najvećeg istarskog grada u to vrijeme bio na najnižim granama, iako su postojali materijalni uvjeti kulturnog života.

Kotar Labin bio je posebno aktivan u organizaciji kulturno-umjetničkih grupa, družina, zborova, amaterskih grupa i dr. Samo je u travnju i svibnju 1946. petnaest amaterskih grupa izvelo 22 priredbe u 18 sela Labinštine. Istovremeno je u kotaru Lošinj kulturno-umjetnički život slab iako postoje kulturne sekcije koje dobro rade, posebice u Malom Lošinj (DAP, 21). U svim istarskim kotarima postojale su kulturno-umjetničke udruge koje su u posebnim prigodama izvodile svoje programe snažno politički (komunistički) intonirane (DAP, 22). Amaterske grupe (zborovi i dramske sekcije) postojale su tako u Kmačićima, Sv. Petru u Šumi, Semićima, Ježenju, Batlugu, Bermu, Brestu pod Učkom, Gračišću, Ukotićima, Cerovlju, Lindaru i Šušnjevcima (DAP, 22).

Kotarski NO Lošinj je 1946. u istom mjesecu imao vrlo bogat kulturni život. Osim standardnih programa socrealističkog karaktera Lošinjani su pokazali veliki interes za dramski program. Amaterska grupa Doma kulture pod ravnanjem Ivana Ivkovića priredila je dramu u tri čina na talijanskom jeziku "U zoru vjenčanja" (Alba di nozze). Drama je odigrana dva puta i zaradila 17.000 lira koje će se iskoristiti za nabavku knjiga. Po priredbi je bilo preko 600 gledatelja što svjedoči o popularnosti takva oblika kulturne zabave (DAP, 21).

Novoj je vlasti bilo jasno da je kazalište najbolji medij razvoja opće kulture, ali i političkog instrumentaliziranja stanovništva. Iako se kroz repertoar kazališta provlače klasična dramska, operna i simfonijska djela, često su se izvodila djela ruskih (socrealističkih) autora ili pak ona koja su obrađivala socijalnu problematiku.

Zgrada puljskog kazališta bila je nakon odlaska Savezničke vojne uprave u vrlo derutnom stanju koje je iziskivalo temeljitu rekonstrukciju i restauraciju (GI, 1948, 3). Zgrada kazališta sagrađena je davne 1871. godine. U razdoblju od 1949. (kada je službeno otvorena) pa do 1956. u njoj djeluje Narodno kazalište Pula, ali s pripojenjem Narodnog kazališta kotara Buje mijenja ime u Istarsko narodno kazalište.

Kazalište djeluje sve do 14. travnja 1971. kada je zbog financijskih i kadrovskih razloga ukinuto Odlukom Skupštine općine Pula. Ako bi trebalo dati ocjenu i značaj Kazališta, treba reći da je ono izvršilo veliki utjecaj na opći razvoj kulture grada i cijele Istre. U razdoblju postojanja ono je postavilo 213 predstava i odigralo čak 2.050 izvedbi (RHK, 1990, 773–786).

U vrijeme radova u Puli je postojalo samo "teatro stagione" koje je ugošćivalo vanjske ansamble, uglavnom onaj iz Rijeke. Tijekom zimskih mjeseci 1947. riječki je ansambl u Opatiji izveo tri premijere: operu *Ljubavni napitak* G. Donizzettija, dramu sovjetskog pisca M. Trigera *Sretni brak* i Držičevog *Dundo Maroja*. Tijekom veljače i ožujka iste godine taj je ansambl u istarskim gradovima koji su se nalazili pod upravom VUJA-e izveo 17 predstava (opere, drame, koncerte) domaćih i stranih autora.

Nakon završenih radova početkom svibnja 1948., kazalište je neslužbeno "otvoreno" opernom predstavom B. Smetane "Prodana nevjesta" u izvedbi ansambla Narodnog kazališta iz Rijeke (GI, 1948, 4). Sljedećih je dana ansambl izvodio Puccinijevu *Toscu* na talijanskom jeziku što je također imalo određenu političku težinu. Već su u lipnju opet gostovali u Puli s cijelim nizom izvedbi djela ozbiljne glazbe (opera, baleta, simfonija) i ansamblom drame koja je izvela tri drame na hrvatskom i tri na talijanskom jeziku. Kako bi se i u socijalnom smislu kazalište približilo nižim, a čini se i nezainteresiranim radničkim slojevima, predstave su se izvodile u brodogradilištu Uljanik, na Brijunima i u Općoj bolnici. Namjera organizatora bila je jasna pogledamo li koje su se predstave izvodile. Od dramskih predstava izvele su se Držičev *Dundo Maroje*, *Blato*, bugarskog pisca Guljaškog i *Siromaštvo nije grijeh* ruskog autora Ostrovskog. Talijanska drama prikazala je samo dvije predstave: Goldonijev *Rustegi* i Nušičev *Dr.* preveden na talijanski (GI, 1948, 5). Konačno, 22. siječnja 1949. i službeno je otvoreno *Narodno kazalište u Puli* (bivši *Politeama Ciscutti*) s predstavom *Dundo Maroje*. Publika je odlično primila predstavu, ispunila je dvoranu do posljednjeg mjesta (GI, 1949, 1). Istovremeno se otvara Narodno kazalište u Rovinju s predstavom talijanskog autora Berrinija *Il beffardo* (GI, 1949, 1).

Nekako u to vrijeme ljudi zaduženi za kulturu sjetili su se da pulski amfiteatar (Arena) može poslužiti kao idealno mjesto za odvijanje kulturnih događaja. Od 2. do 6. srpnja 1952. u tom je ambijentu održan Oporni festival koji je otvorila Riječka opera s predstavom *Nikola Šubić Zrinski*. Idućih dana izvedena je opera *Rigoletto* s prvakom hrvatske opere Vladimirom Ruždjakom. Kao treća izvedena je opera *Car-men*. Sve su se predstave izvodile u prepunom amfiteatru. Ova činjenica govori u prilog tezi da su građani doista bili "gladni" kulturnih događaja, ali i tezi kako su "novopečeni" građani htjeli steći "gradske" navike i biti viđeni na reprezentativnim kulturnim priredbama.

Uvidjevši da se Arena može koristiti za vrhunske kulturne priredbe, Narodni odbor grada Pule odlučio je ulagati u infrastrukturu amfiteatra, ali istovremeno riješiti i nagomilane probleme puljskog kazališta. Za razvoj kulture u Puli od velikog

je značaja bila XIII. sjednica Narodnog odbora grada Pule početkom studenog 1952. Sjednica je trajala dva dana i na dnevnom redu se našlo pitanje pomoći "[...] kulturno-umjetničkim ustanovama, društvima i organizacijama" te način raspodjele "namaknutih sredstava iz fondova za samostalno raspolaganje poduzeća". Obje su točke dnevnoga reda bile od velike važnosti za daljnji razvoj kulturnog života grada, odnosno društvenog standarda stanovništva.

Brojno veliki ansambl "[...] sumnjive umjetničke kvalitete [...]", eksperimenti s nekim izvedbama, skupi kostimi i dr. "progutalo" je financijsku dotaciju dok je kazalište bilo više prazno nego puno. Novi, potpuno izmijenjeni i obnovljeni ansambl pod vodstvom nove uprave, iako brojčano upola manji od prijašnjeg, već je tijekom druge polovine 1952. uspio dati četiri premijere i čak 14 predstava. Jedino što je trebalo sanirati gubitke. Potreba sređivanja financijskih problema kazališta bila je tim hitnija jer je nova uprava namjeravala u 1953. godini organizirati u Areni smotre i festivale "[...] mnogo većih razmjera od onih u prošlosti". Ocjenjeno je da takve predstave ne bi samo dobro primili građani, već da bi imale i turističku vrijednost. Zato je odlučeno financirati pokretnu, sklopivu scenu koja bi stajala oko milijun dinara (GI, 1952, 1).

Iako se doista iskreno vjerovalo da će predstave klasične književne i glazbene umjetnosti u skorije vrijeme posjećivati radnički slojevi bilo je iluzorno vjerovati da će se to i ostvariti. Radnički slojevi niti su bili naviknuti niti školovani za takav vid kulturnog uzdizanja. Stoga se pokušalo kulturu radniku približiti na neki drugi način, primjereniji njegovim zahtjevima i ukusu.

Ljetni mjeseci 1952. trebali su pokazati kako problema u puljskom ansamblu Narodnog kazališta nema ili su uspješno izgladjeni. U Areni su izvedene najpoznatije opere među kojima je najviše interesa izazvala Zajčeva *Nikola Šubić Zrinjski*. Međutim, već u listopadu nakon "uspješne" sezone koja je proizvela velike financijske gubitke u pitanju je bio opstanak kazališta. Uz financijske probleme isplivali su i vrlo "nezdрави" odnosi zaposlenih unutar kuće.

Godina 1953. bila je u mnogo čemu povoljna za razvoj kazališnog i kulturnog života Pule. Narodno se kazalište 1953. transformiralo u uspješnu kazališnu kuću koja je redovito davala predstave. Najpopularnije i najviše izvođena bila je domaća opereta *Mala Floramy*, dok su predstave za vojno djelatno osoblje i vojnike bile izvođene izvan regularnog programa. Posebne su predstave izvođene za sindikate, učenike i narodnu omladinu. Uprava kazališta je poslije brojnih bezuspješnih pokušaja konačno pronašla način kako privući što veći broj posjetitelja.

Intendant Narodnog kazališta pažljivo je probrao drame i komedije "[...] koje će biti dostupne i razumljive svakom našem čovjeku" (GI, 1953, 1). Tako su javnosti predstavljani kazališni komadi: *Zlatarevo zlato* A. Šenoe, Stankovićeve *Koštana*, Nušićeva *Gospođa ministarka* te Shakespeareov *San ljetne noći*. Osim ovih najatraktivnijih i prema kazališnim "kritičarima" (iako je to možda prejak izraz) naj-

uvjerljivijih predstava, te je sezone odigrano deset premijera koje su punile dvoranu Narodnog kazališta (Budakova *Mećava*, Shakespeareova *Kako hoćete*, Držičev *Dundo Maroje*, Budakovo *Klupko*, Nušićeva *Vlast*, Gudulićeva *Dubravka*, Molierov *Umišljeni bolesnik*, Mesarić-Kalmanovo *Gospodsko dijete* te *Otkako postoji raj* i *Nasljednica* Slovenskog narodnog gledališča iz Trsta).

Rezultati su više nego dobri. Za razliku od sezone 1951./1952. kada je kazalište posjetilo 10.347 ljudi, u sezoni 52./53. nakon izvršenog preustrojstva i odabirom kazališnih komada, kazališne je predstave vidio čak 47.271 gledatelj. Već tada izdvojila su se i neka imena kasnije priznatih kazališnih umjetnika koji su potekli iz Istre kao što su Ivo Erman, Ljudevit Crnobori, Marija Vilić i Vita Zuccon.

Već početkom 1954. novo je vodstvo iniciralo Prvi prosvjetni sabor na kojem se vrlo staloženo raspravljalo o kulturno-umjetničkom životu Istre. Zaključeno je da profesionalni ansambl Narodnog kazališta nije u mogućnosti izvoditi predstave po istarskim gradovima, a posebice ne po selima kakav je bio slučaj u vrijeme rata i neposredno nakon njega, te da zato treba obnoviti rad amaterskih kazališnih družina. Njihova osnovna uloga bi bila pronositi kazališnu umjetnost i kulturu u istarskim selima koja su kako je vrijeme odmicalo postala kulturno zapuštena (GI, 1954, 1). Masovna se kultura morala vratiti na svoje izvorište – u narod.

Film ili narodno kino

Idealni medij nove socrealističke masovne kulture bila je filmska umjetnost koju je nova vlast odmah prihvatila. Ne toliko iz estetskih i kulturnih, koliko iz promidžbeno-političkih razloga. Film je bio mnogo uspješniji u prenošenju poruka o novom poretku, socijalističkoj etici, umjetnosti i općenito o drugim socijalističkim vrijednostima. Cjelinu su činili filmski žurnali i sami filmovi, uglavnom sovjetski.

U bujskom su se kotaru kino predstave prikazivale četiri puta na tjedan u Bujama, dva puta na tjedan u Umagu, dva puta u Brtonigli, dva puta u Novigradu i jedanput u Šepjanama (DAP, 23).

U tom duhu u Puli je Kotarski narodni odbor 30. siječnja 1949. donio Rješenje o osnivanju Privrednog poduzeća lokalnog značaja *Kotarsko kino poduzeće* sa sjedištem u Puli čiji će glavni zadatak biti prikazivanje kino predstava na teritoriju puljskog kotara. Poduzeće je imalo od osnovnih sredstava samo kino-projektor u vrijednosti od 1.300.000 dinara čija će se vrijednost podići za 37.000 dinara, koliko će koštati popravak (DAP, 24).

Dvije godine kasnije, 28. srpnja 1951., to je poduzeće drugim *Rješenjem* ugašeno zbog *nerentabilnosti i prevelikih troškova* (DAP, 25). Tako je prestalo postojati kino u kotaru iako je do 1949. sasvim dobro funkcioniralo. Posebno su se osjetili oštećenima Vodnjanci koji su ostali bez kina, iako je i to kino prikazivalo filmove samo u prijevodu na hrvatski jezik (DAP, 26).

Godina 1948. donekle je donijela poboljšanje u ovoj grani kulture. Kao i prije osnovna intencija vlasti bila je masovnost kulturnih događaja. Tako je početkom ožujka 1948. u Pazinu nabavljen "pokretni kino" koji je jedno vrijeme kružio selima pazinskog kotara prikazujući filmove socrealističke sovjetske kinematografije u kojima su glavni pozitivni likovi radnici, seljaci, udarnici, a negativni konzervativni i reakcionarni ostaci bivšeg sustava, imućniji seljaci, građanstvo, intelektualci propalo plemstvo itd. (GI, 1948, 6). Kinematografija je u tim kasnim četrdesetima imala svoje uspone i padove, ali je ipak do 1954. uspjela steći veliki broj poklonika koji su bili zainteresirani za kino predstave. Kinooperateri su čak odlučili održati i prigodna predavanja i tumačenja kratkog sadržaja filma kako bi publika koja do tada nije imala kontakt s ovim medijem, ipak razumjela što gleda. Krajem 1948. završena je ta kino turneja po Pazinštini. Prikazano je čak 65 predstava i preko dvanaest filmova od kojih su neki bili sovjetske proizvodnje. Ipak, najviše je ljudi, preko 6.000, gledalo prve domaće umjetničke filmove "Slavica" i "Živjet će ovaj narod". Gledatelji su aktivno sudjelovali tijekom projekcije javno iskazujući svoje emocije i političke stavove (GI, 1948, 7).

Godine, 1948. prije rezolucije IB-a bilo je posve normalno vidjeti oduševljeno mnoštvo prilikom prikazivanja nekog sovjetskog filma, no kako su se odnosi zaostřavali i kulminirali drugom Rezolucijom IB-a 1949. filmovi se više nisu prikazivali ili je za takvu predstavu trebala posebna dozvola. Tijekom godine ipak je otvoreno nekoliko kino dvorana i kinematografa (GI, 1948, 8).

Na film se gledalo (kao i na sve drugo) s pozicija industrijske proizvodnje i ispunjavanje petogodišnjeg plana. Ministarstvo kulture je za 1950. najavilo izradu 15 umjetničkih filmova, a za 1951. još trinaest. *"Time bi petogodišnji plan izrade filmova u našoj zemlji bio u potpunosti ostvaren"* (GI, 1949, 2).

Te iste, 1949. godine, počelo je prikazivanje filma *Zastave* s tematikom iz NOB-e prema scenariju Jože Horvata, dok se film *Barba Žvane* s tematikom borbe istarskih partizana, rađen prema predlošku Gervaisove pripovijetke *Volovi dolaze*, baš tada završavao. Scenarist i redatelj filma bio je Vjekoslav Afrić, snimatelj Mihajlo Ivankov, dok je glazbu za film skladao Krešimir Baranović (GI, 1949, 3).

Tijekom 1948. u Puli djeluju dva kina koja su se, zbog interesa građana, pokazala nedovoljnima. Narodna je vlast (NO grada) stoga pristupila popravku trećega kina i narodnog kazališta (koji se mogao koristiti kao kinodvorana). Radovi su završeni prvoga svibnja 1948. U Puli su 1954. godine postojale tri kinodvorane: *Beograd*, *Dom Kulture* i *Partizan*. Filmovi su se izmjenjivali svaka tri dana. Evo nekih naslova: *Trinaesto pismo*, *Tajanstveni profesor*, *Dundo (film u bojama)*, *Sve ili ništa*, *Bumerang*, *Mlin na rijeci Po*, *Kavalkada u džungli*, *Rio Grande*, *Tragom crvene vještice*, *Hotel Sahara*, *Primamljiva opasnost* itd.

Godina 1954. ostat će zapamćena po tome što je nastao *Puljski festival domaćeg filma*. Već je otprije Arena bila domaćinom Operskog festivala, a 1953. održana je

filmska revija koja je bila vrlo dobro posjećivana. Računalo se da je svaku filmsku predstavu posjetilo između 4 i 5 tisuća ljudi. To je nagnalo kulturne djelatnike Pule i Istre da razmisle o novom načinu predstavljanju kulturnih događaja. Tako je od 24. do 30. lipnja 1954. održan prvi Pulski festival domaćeg igranog filma na kojemu je bilo prikazano sedam igranih filmova i nekoliko dokumetaraca "[...] od kojih nekoliko u boji [...]" (GI, 1954, 2). Pojavile su se odjednom sve pretpostavke za nesmetan razvoj i bogat kulturni život Istre. Hoće li ove pretpostavke biti dovoljan jamac ostvarenja bogatog kulturnog života? Povijest će pokazati da neće.

TJELESNA (FIS) KULTURA I SPORT

Masovni sport ili "fiskultura"

Sport i tjelesna (fizička) kultura ili "fiskultura" nakon II. svjetskog rata vrlo brzo se razvijala i postala jedna od najvažnijih "apolitičnih" aktivnosti preko koje se i najviše pokušalo politički instrumentalizirati mladež. U tom smislu treba razlikovati sportske aktivnosti u zonama A i B.

U *Zoni "B"*, koja je bila pod nadzorom VUJA-e, do 1947. razvijale su se sportske aktivnosti na način okupljanja mladeži u brojne amaterske grupe. Sport se, kao i sve ostalo, namjeravao *omasoviti*. Osnivane su gimnastičke grupe koje su svoje znanje u nekakvim socrealističkim koreografijama prikazivale na predstavama (sletovima) zajedno s ostalim amaterskim grupama. Popularne su bile smotre ovakvih grupa u Istri. Takav je slet na kojemu su sudjelovali i istarski "fiskulturnici" održan u Rijeci sredinom listopada 1949.

U tom se smislu posebno držalo do tjelesnoga odgoja u školama. Stalno se inzistiralo na masovnosti "fiskulturnih" djelatnosti koja se pojmovno i sadržajno razlikuje od sportskih. Osnovna je razlika u *masovnosti* i cilju. Cilj "fiskulture" bila je opća tjelesna pripremljenost i izdržljivost stanovništva kao profilaktična mjera zdravlja i radne sposobnosti, a poklapa se sa starorimskom poslovicom "*U zdravom tijelu zdrav duh*". Osim zahtjeva za *masovnošću* i *svestranošću*, koji su upućeni s *Glavne godišnje oblasne fiskulturne skupštine za Istru* (održane krajem prosinca 1946.), kao dva "[...] najvažnija zadatka fiskulturnog pokreta [...]" nezaobilazan je zahtjev (u okviru svestranosti) za "političkim" uzdignućem "masa" (GI, 1947, 1). Iz izvještaja Josipa Kusturina, tajnika Oblasnog fiskulturnog odbora o aktivnostima tijekom 1946., crpimo podatke koji ukazuju o vrlo visokoj razini "fiskulturnih" i sportskih aktivnosti i njihovoj raznolikosti. Održani su boks mečevi, krosovi, nogometne utakmice, sletovi te tečajevi za nastavnike tjelesnoga odgoja. Prije svega u to je vrijeme postojalo 29 "fiskulturnih" društava s ukupno 3.567 članova od kojih (što je u to vrijeme normalno) 2.125 neregistriranih (GI, 1947, 1).

Sve u svemu, nimalo zanemarljiva aktivnost s obzirom na politički značaj sporta. U tom smislu oni koji su po partijskoj dužnosti bili zaduženi za pronalaženje "narodnih neprijatelja" imali su pune ruke posla. Boksачki susret Rijeke i Ferrare u Raši ocijenjen je kao "protunarodna manifestacija" jer su boksači Rijeke svom protivniku u znak prijateljstva predali talijansku zastavu, ali bez petokrake zvijezde. To je bio pravi skandal i odgovorni su to morali platiti, iako u stvari skandala nije bilo jer talijanska državna zastava i jest bez zvijezde. Netko je to pogrešno protumačio kao priznanje Talijanima kako je Istra njihova zemlja. Ovaj je incident bio posve dovoljan kako bi se generalno zaključilo kako su se "[...] u redove fiskulturnih organizacija uvukli razni antirevolucionarni elementi koji žele fiskulturu iskoristiti u političke svrhe". U tom smislu je svećenicima, na jedan posredan način, zabranjeno bavljenje "fiskulturom" kao sredstvom privlačenja mladeži (GI, 1947, 1).

Iz istoga je razloga predsjednik Oblasnog fiskulturnog odbora za Istru Anton Zahej u svrhu privlačenja mladeži posebice iz onog, zapostavljenog, ruralnog dijela Istre predložio organizaciju natjecanja u tzv. "narodnom petoboju" koji bi obuhvaćao osnovnu gimnastiku, brzo trčanje, bacanje granate, skok u dalj i ustrajno trčanje. Ovaj će se prijedlog u načelu prihvatiti, iako će doći do nekih manjih promjena u odabiru "sportova" petoboja (GI, 1947, 1).

Bio je to pun pogodak. Najveću je pozornost stanovništva Istre kroz cijelu 1947. privlačilo natjecanje u tzv. "*Narodnom petoboju*" (bacanje bombe, kros, puzanje na rukama, preskakanje vreća i penjanje na stup). Pobjednici su slavljani u svojim sredinama kao najzaslužniji članovi društva. "Fiskulturna" i sportska događanja su 1948. u Istri bila opterećena političkim događajima, stoga su i sama nosila jaku političku poruku. Zato nimalo ne čudi da je "najpopularnija sportska disciplina" bila bacanje bombe. U tom vrlo osjetljivom vremenu dok se spor sa SSSR-om i Staljinom pokušao izgaditi, na svim sportskim priredbama postavljane su uz Titovu, slike Staljina i Lenjina (GI, 1948, 9). Sljedeće, 1949., te slike nisu više bile sastavnim dijelom "sportske" scenografije.

Obnova sportskih klubova i natjecanja

Od sportskih djelatnosti bitno je naglasiti da se od 1947. u tisku javljaju članci u kojima se širokom čitateljstvu objašnjavaju pravila pojedinih sportova. Međutim interes za košarku je sve veći, posebice na Pazinštini. Sport pak upućuje na klubove, pojedine discipline, rekorde i natjecanja za razliku od "fiskulture" koja se ocjenjuje na sletovima. U najezi brojnih ideja odgovorni za sport u Oblasnom NO za Istru pripremili su program skijaških natjecanja na Učki, motociklističke utrke ili natjecanja u kros trčanju (GI, 1947, 2). U dnevnom tisku nalazimo 1947. i prve vijesti o začecima buduće "Narodne tehnike" te odvijanju natjecanja u aviomodelarstvu i brodomodelarstvu.

U Zoni A pod Savezničkom vojnom upravom, sport je bio jedan od najvažnijih instrumenata idejne i nacionalne borbe u okvirima sukobljavanja *protalijanskih* i *projugoslavenskih* elemenata. Pula je u tom smislu pravi primjer politizacije instrumentalizacije sporta. U Puli su nakon rata djelovali brojni sportski klubovi koji su se razlikovali po tome što su uprave klubova držale različite talijanske političke stranke. U političkoj situaciji odlučivanja o državno-pravnom statusu grada Pule, odnosno cijele Istre, ti su talijanski klubovi ušli u zajednički talijanski blok s time da je prije toga izvršena oštra diferencijacija članstva.

Početak studenog 1945. održan je sportski atletski susret između *Puljske sportske udruge* (Associazione Sportiva Polese – ASP) i *Sportskog radničkog saveza* (Unione Sportiva Operaia – USO) u okviru Kupa grada Pule (Coppa Citta di Pola). Natjecanje je i prije početka dobilo mnogo dublje, političko-nacionalne atribute zbog toga što je ASP bila udruga sa snažnom *protalijanskom*, a USO *projugoslavenskom* orijentacijom. Kako je na tribinama gradskog stadiona bilo više navijača ASP-a, navijači USO-a su pojačanje doveli brodicama iz Zone B. Prava priredba se odvijala na tribinama, a ne na terenu. I jedni i drugi pjevali su nacionalne pjesme, padale su uvrede na talijanskom i hrvatskom jeziku. Pravo je čudo što se ova "sportska" priredba nije pretvorila u bojno polje.

Nogomet je do kraja 40-ih postajao sve popularniji sport u Istri. Može se reći da je nogomet bio više od igre. Postao je instrument politike, način borbe bez oružja, ali ne i bez krvi. Uz nogomet vezano je bezbroj problema i incidenata. Čini se da su izgredi na utakmicama bili česta pojava kada se toliko o njima govorilo u tisku, dok su kazne za izazivanje izgreda bile vrlo stroge. Najčešće su to bili izrazi nesportskog ponašanja, neraščišćeni računi među klubovima i sl. Ponekad su izgredi nastali zbog nedovoljnog poznavanja pravila igre. Disciplinske mjere izricao je Oblasni fiskulturni odbor za Istru.

Trenera za čak 64 nogometna kluba sa 768 članova u to vrijeme nije bilo dovoljno. Treninzi se nisu održavali redovito, a još se manje poznavala taktika igre i sl. Preko tiskovina onog vremena saznajemo da su u nogometnom prvenstvu Istre 1946./47. sudjelovali nogometni klubovi "fiskulturnih" društava: Udarnik, Rovinj, Portuate, Buje, Rudar, Poreč, Vodnjan, Istra, Jedinstvo i Brtonigla. Kako bi se održala veza s ostalim krajevima Julijske krajine, održano je i prvenstvo Julijske krajine u kojemu su se natjecali Rudar, Gaslini, Servolana, Izola, Torpedo, Kopar, Montebello, Tvornica strojeva Trst, Gradiška, Ronki, Gorica, Milje, Pula, Tržić, Krmin i Piran. I u jednom i u drugom prvenstvu Rudar iz Raše osvojio je naslov prvaka.

U zoni B je od 1953. postojala *Podsavezna nogometna liga Rijeka* u kojoj su nastupali uz primorske i goranski te istarski nogometni klubovi (Opatija, Labin, Rudar, Uljanik, Duhan, Opatija). Prvak nogometnog prvenstva riječkog podsaveza za sezonu 1952./53. bila je Lokomotiva iz Rijeke. Istovremeno postoji i nogometno

prvenstvo Istre u kojemu se natječu Pula, Vodnjan, Pazin, Aresenal, Labin, Jadran i Uljanik II. izvan konkurencije. Prvo je mjesto osvojila momčad Labina. U *istarskom prvenstvu* natječu se i klubovi iz Zone B STT (Novigrad, Buje, Umag, Brtonigla). Zabilježeno je da su ove momčadi bile mnogo slabije u kvaliteti od ostalih.

Zanimljiva je ideja da se te 1953. godine obnovi *sportska kladionica* koja bi imala prvenstvenu zadaću financijski pomoći siromašnim klubovima i tako ih na neki način održati. Novac bi se koristio za podizanje sportskih objekata i stvaranje uvjeta za masovnije bavljenje sportom. Naravno, bilo je i onih koji se nisu slagali s obnovom *sportske kladionice* jer je to značilo vraćanje na stari poredak i obnavljanje "buržuskog morala" što nije bilo u skladu s idejama novoga socijalističkog društva. Kardelj i Dilas, idejni i moralni autoriteti partije nisu dopustili obnovu kladionice i ona više nije nikad stavljena na dnevni red. Kasnije će se pojaviti sama od sebe, ali kao *sportska prognoza* (GI, 1953, 2).

Nogomet je uskoro postao najgledaniji i najpopularniji sport, a *utakmice* nedjeljom poslije mise najposjećenije sastajalište mladih. Sela su svoje livade i pašnjake pretvarala, uz gundanje starijih, u nogometna igrališta. Crkva se dugo vremena odupirala ovoj novosti i "pošasti" jer je odvlačila mladež, dok se mladi župnici nisu dosjetili i na crkvenom zemljištu uredili igrališta. Sada je, pak, njihova aktivnost naišla na kritiku i neodobravanje vlasti. Osnovni *light-motiv* odnosa vlasti prema svećenstvu u domeni sporta je da su svi svećenici koji su podržavali nogomet među mladima "[...] *ekspozitura protunarodne politike vođene iz Vatikana*". Osim njih vlast je, kao uostalom i drugim domenama društvenog života, tražila i nalazila protunarodne reakcionarne elemente koji su "[...] *preko sporta htjeli uništiti bratstvo i jedinstvo hrvatskog i talijanskog naroda*", i naravno politički obračunavala s njima (GI, 1947, 3).

U sezoni nogomet je u Istri ostvario lijepe rezultate. Uljanik je poslije niza pokušaja i dobrih igara uspio postati prvakom Riječkog podsaveza, dok su Rudar i Labin bili šesti i trinaesti. Uljanik je tako stekao mogućnost igranja u kvalifikacijama za ulazak u I. hrvatsko-slovensku ligu. Pobjeđivši ekipe Zadra i Jedinstva iz Čakovca, Uljanik je zaigrao u I. hrvatsko-slovenskoj ligi. Uz Uljanik bile su tu ekipe Splita, Šibenika, Rijeke, Borova, Tekstilca (Varaždin), Trešnjevke (Zagreb), Segeste, Željezničara (Maribor), Kladvara (Celje), Brnika i Ljubljane. Uljanik je izdržao samo jednu sezonu i ponovo se vratio na staru razinu natjecanja. Nekako istovremeno s prvoligaškom avanturom Uljanika Skupština Nogometnog saveza za Istru zatražila je od Nogometnog saveza Hrvatske odcjepljene od Riječkog podsaveza zbog financijskih razloga. Pulski nogometni savez obuhvatio bi klubove Istre i Zone B STT-a. NSH-e je odobrio ovo odcjepljene i od sezone 1954./1955. postojao je Pulski nogometni podsavez u kojemu je Uljanik zaigrao nakon odlaska iz Prve lige. Prvak je opet posao Rudar iz Raše, dok je "Zimski kup Istre" pripao Uljaniku nakon pobjede nad Rudarom u finalu. No, to nije kraj uspjeha istarskog nogometa. Skupština no-

gometnog podsaveza Pule 1955. ukida kotarska prvenstva u nogometu zbog financijskih problema. Zapravo se novac preusmjerava na veće klubove koji postižu zapažene rezultate. Neki su klubovi zbog toga i rasformirani, a nogometaši raspoređeni po "velikim" istarskim kubovima poput Rudara iz Raše ili Uljanika iz Pule. Taj postupak nije baš bio u skladu sa "socijalističkim" moralom niti s idejom omasovljenja sporta. Ipak, nitko nije postavljao suvišna pitanja jer se Uljanik ponovo sredinom pedesetih uspio uzdići u viši rang natjecanja. Bila je to samo najava onoga što će događati u jugoslavenskom sportu sve do sloma države početkom 90-ih godina 20. stoljeća.

Zaključak

Od 1945. do 1955. u specifičnim su se prilikama neriješenih državno-pravnih pitanja u Istri stvarali osnovni uvjeti razvoja prosvjete i školstva. Problemi su bili brojni, ali najvažniji su bili nedostatak učiteljskog kadra, slaba financijska motiviranost učiteljstva i nacionalna podvojenost. Problemi u školstvu i prosvjeti samo su

Sl. 1: Mimohod i slet u Puli za 1. maj (osobni arhiv autora)

Fig. 1: Sfilata e manifestazione sportiva di primo maggio (archivio personale dell'autore).

se reflektirali na razvoj kulture. Kultura je prolazila kroz sve promjene kroz koje je prolazilo istarsko društvo. Bilo je jasno da se kultura može održati samo obrazovanjem stanovništva. Politika je cijelo vrijeme davala ton i boju kulturnim događajima, a kulturni su radnici i umjetnici pokušavali izmicati političkim shemama. Ipak, s vremena na vrijeme dogodio bi se pravi umjetnički i kulturni *hepening*, a sudbina kulturnjaka ovisila bi tada o širini pogleda odgovornog partijskog dužnosnika. *O tempora o mores!* Što drugo reći?

LA COSTRUZIONE DELL'ISTRUZIONE, DELLA CULTURA E DELLO SPORT SOCIALISTI NELL'ISTRIA DEL DOPOGUERRA (1945–1955)

Darko DUKOVSKI

Università di Fiume, Facoltà di Filosofia, HR-51000 Fiume, Omladinska 14

e-mail: darko.dukovski@pu.t-com.hr

RIASSUNTO

L'autore descrive il "modello" d'istruzione, cultura e sport adottato durante l'edificazione socialista e concentra la sua attenzione sui problemi che ne sono derivati e che hanno creato una situazione ed una realtà storica specifiche. Negli anni Quaranta e Cinquanta del XX secolo, l'Istria ha vissuto una serie di cambiamenti politici, economici e sociali che ne hanno influenzato decisamente lo sviluppo complessivo e che, soprattutto, hanno provocato dei cambiamenti nella memoria collettiva della popolazione. I cambiamenti maggiori si sono registrati sul finire della prima metà del secolo, nel decennio 1945–1955, quando la cultura subì gli stessi cambiamenti che interessarono il resto della società istriana. La cultura poteva mantenersi solo attraverso l'istruzione della popolazione. I problemi del sistema scolastico e dell'istruzione si riflettevano anche sullo sviluppo della cultura. Era la politica a stabilire sempre il tono e l'indirizzo degli avvenimenti culturali, mentre operatori del settore ed artisti cercavano di sottrarsi agli schemi politici. Di tanto in tanto si svolgevano dei veri happening culturali e, in quei casi, il destino di quei coraggiosi uomini di cultura dipendeva dall'ampiezza di vedute del funzionario di partito.

Quel periodo ha rappresentato il miglior esempio di cambiamenti rapidi e imprevedibili in un breve, ma caotico, periodo storico. Un periodo nel quale anche la minima deviazione dalla regola poteva portare a cambiamenti complessivi, netti e decisivi. Il senso di questi cambiamenti è stato tale che rappresenta la chiave di

comprensione dei processi storici in Istria, sino alla fine del XX secolo. Inoltre, i caotici cambiamenti avvenuti in rapida successione, mutarono drasticamente i destini di famiglie e singoli individui.

Parole chiave: cultura, socialismo reale, Istria 1945–1955, sport, sistema scolastico, istruzione

IZVORI I LITERATURA

- AP, 1946, 1** – L'Arena di Pola, 22. 12. 1946. br. 301.
- DAP, 1** – Državni arhiv u Pazinu (DAP), Oblasni narodnooslobodilački odbor za Istru (ONOOI), Prosvjetni odjel (PO), (1944.).
- DAP, 2** – DAP, ONOOI (1944.). ONOOI, Prosvjetni odjel (PO), (1944.). Izvješće s okružne konferencije okruga Pazin od 1. lipnja 1944.
- DAP, 3** – DAP, Kotarski NOO, Prodol (1944.). Izvješća: Općinski NOO Barban od 17. X. 1944; Općinski NOO Barban od 21. XI. 1944. Kotarski NOO Prodol od 23. XI. 1944.
- DAP, 4** – DAP, Oblasni narodni odbor za Istru (ONOI), (1945. – 1946.), k. 9. Izvještaj Prosvjetnog odjela u Pazinu 5. kolovoza 1945.
- DAP, 5** – DAP, ONOI, (1945.–1946.), k. 3. Referat D. Diminića na Oblasnoj narodnoj skupštini 9. XII. 1945.
- DAP, 6** – DAP, ONOI, (1945.), k. 9. Izvješće od 15. VI. 1945. br. 3489.
- DAP, 7** – DAP, ONOI (1945.–1946.), k. 9. Izvještaj od s. a. br. 3541.
- DAP, 8** – DAP, ONOI, (1945.–1946.), k. 3. Referat D. Diminića na Oblasnoj narodnoj skupštini 9. XII. 1945.
- DAP, 9** – DAP, ONOI, (1946.), k. 20, VII (Prosvjeta o školstvo). Izvještaj od 26. VI. 1946. br. 6239.
- DAP, 10** – DAP, Narodni odbor kotara (NOK) Pula, (1948.), k. 1. Zapisnik II. sjednice Narodnog odbora kotara Pula od 1. VII. 1948.
- DAP, 11** – DAP, NOK Pula, (1949.), k. 1. Zapisnik V. sjednice Narodnog odbora kotara Pula od 30. I. 1949.
- DAP, 12** – DAP, NOK Pula, (1951.), k. 1. Zapisnik sa V. redovnog zasjedanja NOK Pula od 24. V. 1951.
- DAP, 13** – DAP, NOK Pula, (1954.), k. 5. Zapisnik XV. zasjedanja NOK-a Pula od 31. VIII. 1954.
- DAP, 14** – DAP, NOK Pula, (1951.), k. 1. Zapisnik sa V. redovnog zasjedanja NOK Pula od 24. V. 1951.

- DAP, 15** – DAP, NOK Pula, (1955.), k. 5. Zapisnik sa XVIII. redovnog zasjedanja NOK Pula od 7. I. 1955.
- DAP, 16** – DAP, NOK Pula, (1954.), k. 5. Zapisnik sa XV. redovnog zasjedanja NOK Pula od 31. VIII. 1954.
- DAP, 17** – DAP, ONOI, (1946.), k. 1. Zapisnik sa IV. sjednice Oblasne skupštine od 18. rujna 1946.
- DAP, 18** – DAP, ONOI, (1945.–1946.), k. 9. Izvještaj za travanj 1946. br. 4369.
- DAP, 19** – DAP, ONOI, (1945.–1946.), k. 477.
- DAP, 20** – DAP, ONOI, (1945.–1946.), k. 9. Izvještaj od 28. svibnja 1945. br. 2338.
- DAP, 21** – DAP, ONOI, (1945.–1946.), k. 9. Izvještaj za travanj 1946. br. 2781.
- DAP, 22** – DAP, ONOI, (1945.–1946.), k. 9. Izvještaji.
- DAP, 23** – DAP, KNO Buje (1945.), k. 1. Relazione od 3. – 15. XI. 1945. br. 20.
- DAP, 24** – DAP, NOK Pula, (1948.), k. 1. Rješenje od 30. I. 1949. bb.
- DAP, 25** – DAP, NOK Pula, (1951.), k. 1. Rješenje od 28. VII. 1951. br. 7553./51.
- DAP, 26** – DAP, NOK Pula, (1951.), k. 1. Zapisnik sa VI. redovnog zasjedanja NOK Pula od 28. VI. 1951.
- GI, 1947, 1** – GLAS Istre (GI), 1. I. 1947. Fiskultura i sport: Glavna godišnja oblasna fiskulturna skupština za Istru – masovnost i svestranost – dva najvažnija zadatka fiskulturnog pokreta.
- GI, 1947, 2** – GI, 31. I. 1947. Skijaško prvenstvo Istre; 26. II. 1947. Masovno kros trčanje "Priklučenje Jugoslaviji"; 21. III. 1947. Proljetni kros. 28. III. 1947. Motociklističke utrke.
- GI, 1947, 3** – GI, 23. II. 1947.
- GI, 1948, 1** – GI, 19. III. 1948. br. 55. Tečaj za mlade glazbenike u Pazinu.
- GI, 1948, 2** – GI, 19. III. 1948. br. 55.
- GI, 1948, 3** – GI, 23. I. 1948. Polet kulturnog života.
- GI, 1948, 4** – GI, 7. V. 1948.
- GI, 1948, 5** – GI, 2. VII. 1948.
- GI, 1948, 6** – GI, 19. III. 1948. br. 55. Pokretni kino po selima kotara Pazin.
- GI, 1948, 7** – GI, 12. XI. 1948.
- GI, 1948, 8** – GI, 26. III. 1948; 9. IV. 1948.
- GI, 1948, 9** – GI, 23. VII. 1948. Nastup fiskulturnika Jugoslavenske Ratne Mornarice u Puli.
- GI, 1949, 1** – GI, 28. I. 1949. br. 99.
- GI, 1949, 2** – GI, 10. X. 1949.
- GI, 1949, 3** – GI, 29. XI. 1949.
- GI, 1952, 1** – GI, 15. XI. 1952. XIII. sjednica Narodnog odbora grada Pule.
- GI, 1953, 1** – GI, 29. VIII. 1953. Pulska Narodno kazalište u novoj sezoni.
- GI, 1953, 2** – GI, 18. IV. 1953.
- GI, 1954, 1** – GI, 8. I. 1954. Kazališne družine u Istri.

- GI, 1954, 2** – GI, 18. VI. 1954. Pulski festival. Prikazani su filmovi: Vesna, Daleko je sunce, Kuća na obali, Stojan Mutikaša, Koncert, Anikina vremena i Posljednji most.
- IKD (1981):** Istarske kazališne družine u NOB. Građa za povijest. Rijeka.
- RHK (1990):** Repertoar hrvatskog kazališta, I. Zagreb.
- Službeni list FNRJ (1954):** Službeni list FNRJ, br. 13. od 13. X., 637.
- Boban, Lj. (1995):** Granice Istre u programima hrvatskih političkih stranaka u drugom svjetskom ratu. Pazinski memorijal, 23–24. Pazin, 233–252.
- Cerovac, V. (1989):** Društveno-ekonomski razvoj Pazina i Pazinštine u prvih deset godina slobode (1945–1955). Pazinski memorijal, 19, sv. 2, 71–80.
- Crnobori, T. (1977):** Školstvo u Istri od 1941. do 1945. Pazinski memorijal, 7. Pazin, 127–135.
- Črnja, B. (1992):** Zbogom drugovi. Rijeka, Matica hrvatska.
- Dukovski, D. (2001):** Rat i mir istarski. Model povijesne prijelomnice 1943. – 1955. Pula, C.A.S.H.
- Gabrič, A. (1998):** Slovenske kulturne ustanove na Primorskem med kulturnim in političnim poslanstvom. Acta Histriae, 6. Koper, 347–368.
- Giron, A. (2004):** Zapadna Hrvatska u Drugom svjetskom ratu. Rijeka, Adamič.
- Krizman, M. (1995):** Međunarodni odnosi i problemi oko zapadnih granica i političkog statusa Istre od 1945. do 1947. godine. Pazinski memorijal, 23–24. Pazin, 305–318.
- Labinjan, G. (1989):** Razvoj školstva u Pazinu, prilog za povijesnu sintezu. Pazinski memorijal, 19, sv. 2, 179–210.
- Mandić, D. (1977):** Nastajanje i djelovanje partizanskih glumišta u Istri. Pazinski memorijal, 7. Pazin, 103–126.
- Mandić, D. (1983):** Djelatnost Općinskog narodnooslobodilačkog odbora Barban (rujan, 1943. – svibanj, 1945.). Jadranski zbornik, 12. Pula – Rijeka, 47–103.
- Mikolić, M. (2003):** Istra 1941. – 1947. Godine velikih preokreta. Zagreb, Barbat.
- Osinski Sporazum (1977):** Osinski Sporazum. Koper.
- Pahor, M. (1998):** Obujanje kulturno-prosvetnega delovanja v Trstu v letih 1945.–1947. Acta Histriae, 6. Koper, 215–232.